

Save the Children

Crna Gora

Ministarstvo prosvijete

Informativni materijal: *Indeksom do inkluzivne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Crnoj Gori*

I Svrha informativnog materijala

Informativni materijal je produkt aktivnosti realizovanih u okviru Projekta „*Indeksom do inkluzivne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Crnoj Gori*“. Projekat je sproveden u saradnji Ministarstva prosvjete sa Save the children BiH.

Nastao je kao rezultat dvogodišnjih aktivnosti čiji je cilj da svoj deci, a posebno deci osetljivijih grupa omogući razvojna, obrazovna i socijalizacijska postignuća u okviru stimulativne i prijateljske atmosfere koja je proudukt inkluzivne politike, kulture i prakse.

Ovaj materijal će biti distribuiran obrazovno-vaspitnim ustanovama, Zavodu za školstvo, Centru za stručno obrazovanje s namjerom da doprinese kvalitetu inkluzivne politike, kulture i prakse.

Svrha informativnog materijala je da podstakne razvoj inkluzivnog društva u Crnoj Gori kroz promovisanje i povećanje informisanosti praktičara o potrebama sve dece u obrazovno-vaspitnom sistemu.

Namjera autora materijala je da podjednako pruži teorijski, ali i iskustveno-praktičan pristup i precizan orijentir kako se razvojne i obrazovne potrebe ove dece mogu ispuniti.

Materijal je zasnovan na konceptu Indeksa inkluzivnosti čije sugerisane i predviđene aktivnosti treba da se uobličie i približe svakodnevnom životu škole da bi dobili svoju punu primjenu. Cilj je da se uspostavi inkluzivna praksa. To znači da se u školama nastava planira tako da svi učenici mogu da uče, podstiče učešće svih učenika i razvija razumijevanje različitost, da su učenici aktivno uključeni u svoje učenje i da uče kroz zajednički rad i učestvuju u vanškolskim aktivnostima.

II Uvod: Inkluzivno obrazovanje i Crna Gora

Crna Gora je devedesetih godina 20. vijeka prepoznala potrebu da sistem u oblasti vaspitanja i obrazovanja treba osavremeniti i uvesti inkluzivnu orijentaciju za decu sa smetnjama i teškoćama u razvoju.

Razvoj inkluzivnog obrazovanja je jedan od definisanih prioriteta obrazovanja u Crnoj Gori. Sistem u oblasti inkluzivnog obrazovanja primjenjuje smjernice i principe relevantnih međunarodnih dokumenata, usaglašen je sa evropskim zakonodavstvom i praksom da se u okviru redovnih škola stižu ne samo akademska, već i znanja i vještine potrebne za svakodnevni život.

U Crnoj Gori¹ se na douniverzitetskom nivou koristi termin posebne obrazovne potrebe² i obuhvata decu sa smetnjama u razvoju (tjelesne, mentalne, senzorne i kombinovane) i teškoćama u razvoju (ponašanje, učenje, teška hronična i dugotrajna oboljenja, teškoće zbog emocionalne, socijalne, jezičke i kulturološke deprivacije). Akcenat je na preprekama i barijerama u okruženju, a ne smetnji koja je djetetova razvojna ili trenutna karakteristika.

Inkluzivno obrazovanje

Đeca su različita
Sistem im se
prilagođava

Sistem je FLEKSIBILAN!!!

¹ Istovjetan pojam se koristi u sljedećim zemljama: Albanija, Austrija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Češka, Finska, Grčka, Irska, Italija, Kipar, Kosovo, Letonija, Makedonija, Njemačka, Poljska, Portugal, Slovačka, Slovenija, Španija, Velika Britanija, i dr.

² Posebna obrazovna potreba se sagledava kroz smetnje u razvoju, teškoće u učenju i ponašanju, nepovoljne socijalne okolnosti (original engl.: disabilities, learning or behavior difficulties and social disadvantages).

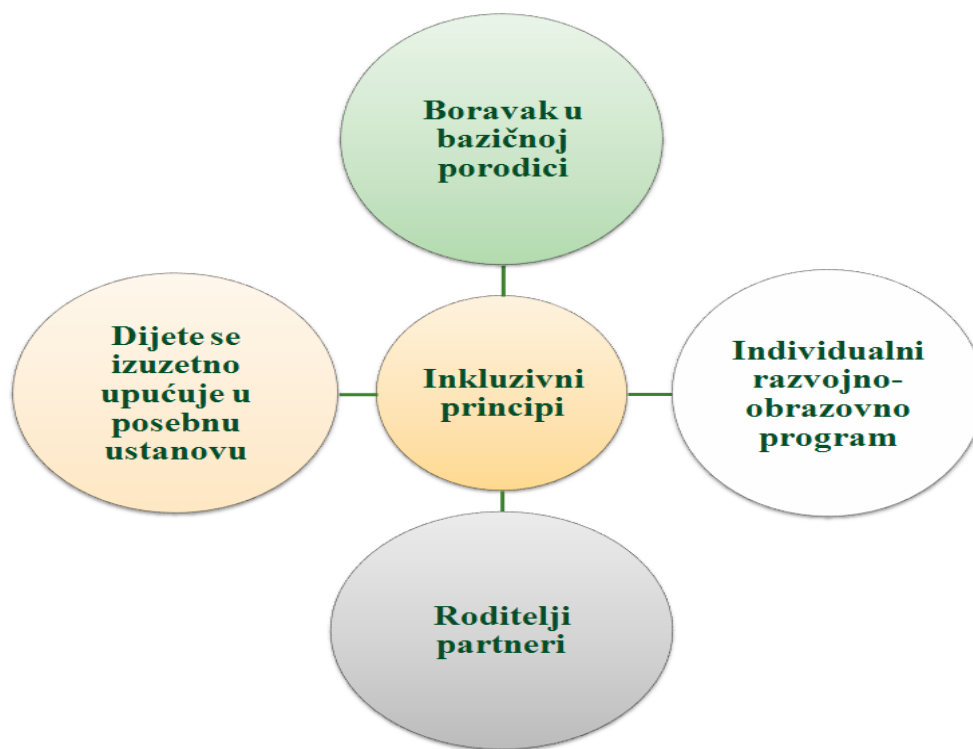
III Koncept inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori

Nastavni proces teži obezbjeđivanju jednakih mogućnosti, uslovima za optimalan razvoj za svu decu. Imperativ je pravovremeno uključivanje u odgovarajući program vaspitanja i obrazovanja, individualizacija.

Koristi se tzv. socijalni model smetnje, akcenat je na preprekama i barijerama u okruženju, a ne smetnji koja je djetetova razvojna ili trenutna karakteristika. Vaspitanje i obrazovanje dece sa posebnim obrazovnim potrebama je dio jedinstvenog obrazovnog sistema i djelatnost od javnog interesa.

Kao prvi izbor, deca sa smetnjama u razvoju pohađaju redovne škole (inkluzivno obrazovanje). Deca koja imaju umjerene i teže smetnje se uključuju u posebna odjeljenja pri redovnim školama, uz zajedničku nastavu pojedinih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima. U resursne centre se deca upućuju kada je to jedini i najbolji interes.

Škola i nastavnim proces se prilagođava kako bi se zadovoljile fizičke, emocionalne, socijalne i psihološke potrebe svakog djeteta sa smetnjom u razvoju, te su očuvane sposobnosti, mogućnosti i interesovanja osnov za izradu individualnog razvojno-obrazovnog plana – IROP-a. Podstiče se uključivanje roditelja, kontinuitet vaspitanja i obrazovanja, upotreba adekvatnih obrazovnih tehnologija i asistencija u nastavi za decu sa smetnjama u razvoju.

Donešen je Zakon o vaspitanju i obrazovanju dece sa posebnim obrazovnim potrebama („Sl. list CG“, br. 45/10) koji mijenja i dopunjava Zakon iz 2004. godine („Sl. list RCG“, br. 80/04). Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje dece sa posebnim obrazovnim potrebama („Sl. list CG“, br. 57/11) koji prevazilazi medicinski i etiketirajući pristup.

Strategija inkluzivnog obrazovanja (2014–2018) orijentisana je da sistem vaspitanja i obrazovanja učini pravičnim i dostupnim kroz prilagođene, visokokvalitetne i sveobuhvatne usluge za razvoj potencijala djece do najveće moguće mjere. Roditelje/staratelje podržava za odgovorno roditeljstvo, a zaposlene u vaspitno-obrazovnim ustanovama za razvoj stimulativnog okruženja u kome će djeca ovladati kompetencijama za životno i profesionalno funkcionisanje. Svoj djeci omogućava da kroz iskustvo različitosti steknu osobine demokratskih ličnosti. Obrazovanje i vaspitanje namjerava da sistemom zdravstvene i socijalne zaštite, te lokalnom zajednicom pruži usluge za zdrav, kvalitetan, siguran život djece. Teži da svi građani/građanke pruže pun doprinos jednakim pravima i kvalitetnom životu djece, a time opštem razvoju države.

Prema bazi podataka Ministarstva prosvjete, povećan je broj ove djece u sistemu vaspitanja i obrazovanja (vodi se na osnovu rješenja 18 lokalnih komisija koje predlažu usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama u odgovarajući obrazovni program).

Za svako od ove djece izrađuju se individualni razvojno-obrazovni programi (IROP).

IV Indeks inkluzivnosti

Indeks inkluzivnosti predstavlja pristup razvoju i promjenama koje se odvijaju u školi. On je praktično uputstvo i putokaz koji prikazuje šta inkluzija znači u zbornicama, učionicama i školskim dvorištima. Zahvaljujući njemu se postiže procjena postojećeg stanja u školi, dalje kreira inkluzivni razvojni plan škole i implementiraju prioritete, prate i procjenjuju rezultati.

Indeks se zasniva na tri dimenzije: A. Stvaranje inkluzivne kulture, B. Kreiranje inkluzivne politike, C. Razvoj inkluzivne prakse. Indeks inkluzivnosti, kao instrument koji mjeri zastupljenost opštih inkluzivnih principa, je osnova za komponente projekta sa ciljem da se u školama postavi inkluzivno orijentisana politika.

VO IROP-u

Okosnica rada sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama je Individualni razvojno-obrazovni program (IROP) kojim se postavljaju kako obrazovni tako i razvojni ciljevi.

U prethodnom periodu osavremenjen je IROP i orijentisan ka mjerljivim rezultatima obrazovnog i razvojnoga napretka deteta. Postavlja se tako što usaglašava detetove osobine, potrebe, očuvane sposobnosti sa ciljevima određenog predmetnoga programa.

Individualni razvojno-obrazovni program (IROP) je pisani dokument koji se radi pojedinačno za svako dijete. Zasniva se na dinamičkoj procjeni odnosa aktuelnog i planiranog nivoa znanja i vještina.

Sadrži detaljan opis funkcionisanja deteta: razvojni status u cjelini i po oblastima – saznajnoj, emocionalnoj, socijalnoj i fizičkoj. Njime se određuju: oblici rada za vaspitno-obrazovne oblasti, odnosno, predmete, način izvođenja dodatne stručne pomoći, prilagođavanje u organizaciji, standardi znanja, postignuća i vještina, provjera, ocjenjivanje znanja, postignuća i napredovanja deteta, raspored časova, prohodnost između programa. Može se mijenjati, adaptirati u skladu sa napretkom i razvojem deteta.

U zavisnosti od smetnji i teškoća u razvoju, individualnih sklonosti i potreba dece, IROP omogućava: modifikovanje skraćivanjem ili proširivanjem sadržaja predmetnog programa; prilagođavanje mijenjanjem metodike kojom se sadržaji predmetnog programa realizuju; dopunjavanje znakovnim jezikom, Brajevim pismom, drugom asistivnom tehnologijom.

Za pripremu, primjenu, praćenje i prilagođavanje programa, škola obrazuje tim koji čine: nastavnici, stručni saradnici škole ili resursnog centra, uz učešće roditelja. Afirmiše se saradnja, kompetencije i odgovornosti svakog člana, zadaci u realizaciji IROP-a.

Uprava škole formira tim za izradu i praćenje IROP-a, vodi računa o organizaciji nastave, prilagođavanju prostora, raspodjeli sredstava unutar škole, nabavci didaktičkih sredstava, pomagala, razmjeni informacija i komunikaciji i sl.

Nastavnici (razredne nastave, odjeljenjski starješina, predmetni nastavnici) učestvuju u izradi i sprovode IROP kroz redovnu nastavu, vršnjačke i vannastavne aktivnosti; na osnovu njega pripremaju individualizovani radni materijal i prilagođene zadatke za internu i eksternu provjeru znanja, daju instrukcije i materijal za rad asistentu.

Stručna služba (pedagog, psiholog) učestvuje u izradi IROP-a i na osnovu njega sprovodi podršku za dijete; savjetuje nastavnike i roditelje; pomaže u izradi nastavnog i materijala za provjeru znanja; određuje i prati rad asistenata i sl.

Defektolog (školski, resursnog centra, član mobilnog tima) procjenjuje ciljeve i postavlja strategije za učenika kroz IROP, saglasno njemu neposredno radi s detetom; pruža konsultacije i instrukcije roditeljima, nastavnicima, stručnoj službi, asistentu; osmišljava didaktički, nastavni i materijal za provjeru znanja.

Roditelji raspolazu znanjem i iskustvom koje je dragocjeno pri izradi djelotvornog programa rada u školi. Roditelji treba da ukažu na načine komuniciranja i upravljanja učenikovim ponašanjem tokom boravka u školi. Povjerenje i kvalitetna saradnja porodice i škole vode kompatibilnom i dosljednom radu s učenikom.

Asistent u nastavi u skladu sa IROP-om, pruža pomoć u savladavanju obrazovnog programa, razvijanju samostalnosti, interakcije, oblikovanju ponašanja i sl.

Razvijen je i u primjeni i „individualni tranzicioni plan“ koji uvezuje osnovno i srednje obrazovanje i profesionalnu orijentaciju u cilju kontinuiteta školovanja djece s posebnim obrazovnim potrebama. Izrađeno je Uputstvo za pripremu i realizaciju ITP-a. Oba dokumenta usvojio je Nacionalni savjet za obrazovanje i postali su obavezujući za rad u školama.

ITP je dio individualnog razvojno-obrazovnog programa (IROP) čiji su ciljevi, mjere i aktivnosti usmjereni na pravovremenu profesionalnu orijentaciju učenika u procesu prelaska iz jednog obrazovnog nivoa u drugi, odnosno iz sistema obrazovanja na tržište rada - zapošljavanje. Sprovodi se u dvije faze: na kraju osnovne škole i na kraju srednjoškolskog obrazovanja. U prvoj fazi uspostavlja se saradnja između osnovne i srednje škole. Usmjerena je ka razmjeni informacija, identifikaciji potencijala i sklonosti djeteta sa ciljem prelaska na sljedeći nivo obrazovanja koji treba da ga osposobi za nezavisan profesionalni život. U drugoj fazi ITP se fokusira na proces zapošljavanja. Sve vrijeme imperativ je najbolji interes djeteta.

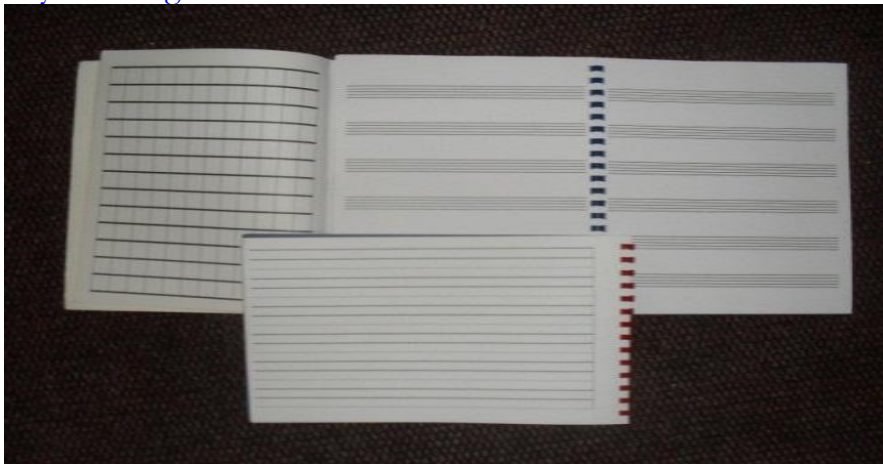
ITP pretpostavlja multidisciplinarnu povezanost obrazovnih ustanova u cilju obezbjeđenja uslova za uvremenjeno profesionalno usmjeravanje i pravilno osposobljavanje učenika s posebnim obrazovnim potrebama. Određuju se odgovorne osobe u osnovnoj i srednjoj školi i stvara mehanizam saradnje između njih. Svrha mehanizma je usklađivanje ciljeva, mjera, aktivnosti u procesu izbora obrazovnog programa. Tim postavlja mjerljive ciljeve tokom trećeg obrazovnog ciklusa osnovnog obrazovanja (intenzivne aktivnosti odvijaju se u IX razredu). Uključuje elemente koji se odnose na: 1) profesionalnu orijentaciju, 2) stručnu obuku koja treba da osigura sticanje i razvoj aktivnih profesionalnih kompetencija. Identifikuje resurse, definiše mjere, aktivnosti, usluge, dodatnu stručnu pomoć i podršku potrebne učeniku u prelazu ka srednjoj školi i kasnije zaposlenju.

ITP tim čine: učenik, nastavnici (odjeljenski starješina u osnovnoj školi, predstavnik stručnog aktiva srednje škole), stručni saradnici (osnovne i srednje škole), roditelji/staratelji, predstavnici uprave škole (osnovne i srednje). U pružanju šireg opsega procjene mogu se uključiti pružaoci dodatne stručne pomoći i podrške (npr. stručnjaci resursnog centra i sl.) kada stalni članovi tima procijene da im je neophodno još informacija značajnih za dijete.

VI Dodatna podrška

Posebne ustanove su transformisane u resursne centre. U Crnoj Gori postoje: JU „Resursni centar za sluh i govor“, Kotor; JU Resursni centar za djecu i osobe sa intelektualnim smetnjama i autizmom „1. jun“, Podgorica; JU Resursni centar za djecu i mlade „Podgorica“, za tjelesne i smetnje vida. Resursni centri realizuju ranu intervenciju, izrađuju specijalizovani didaktički materijal, shodno smetnji u razvoju sprovode obuke za ciljane intervencije.

JU Resursni centar „Podgorica“ omogućava stimulacije i ranu intervenciju djeci sa tjelesnim i smetnjama vida. Kadar može opservirati dijete, dati instrukcije za rad nastavnicima, stručnoj službi, roditeljima za rad sa detetom. U ovom Resursnom centru se mogu preuzeti na korišćenje udžbenici na Brajevom pismu, dobiti obuka za korišćenje Brajevog pisma i dr. Na sajtovima ZUNS-a i Resursnog centra „Podgorica“ dostupni su udžbenici prenešeni na audio zapis u tzv. Daisy formatu: http://www.resursnicentarpg.me/index.php?option=com_content&view=category&id=30:audio-biblioteka&layout=blog&Itemid=37".

JU Resursni centar „1. jun“, Podgorica zadužen je za podršku djeci sa intelektualnim smetnjama i autizmom. Uključivanje profesionalaca iz Resursnog centra „1. jun“ se odnosi na usluge rane intervencije, podrške djeci u inkluzivnom obrazovanju, porodici, pomoć i edukacija nastavnika za rad sa decom (savremeni pristupi u radu), procjenu sposobnosti.

JU „Resursni centar za sluh i govor“, Kotor posebnu ulogu ima u oblasti rane intervencije, naročito nakon ugradnje kohlearnog implanta. Od značaja su, prije svega audiološki i logopedski tretmani. Profesionalci nude preporuke u vezi sa metodskim pristupom i prilagođavanju djece sa smetnjama sluha, uključujući znakovni jezik za koji se nudi obuka.

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva pripremio je niz specijalizovanih i tematskih priručnika za rad s djecom s posebnim obrazovnim potrebama. Dostupni su: „Pristup inkluzivnoj praksi u vaspitanju i obrazovanju“; „Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje u osnovnoj školi“; „Ovladavanje matematičkim pojmovima bez muke - Priručnik za I ciklus“; „Individualni razvojno-obrazovni program“, „Priručnik za vaspitače, nastavnike i druge profesionalce“; „Poteškoće u čitanju i pisanju“ - Priručnik za rad s djecom u procesu opismenjavanja“ (posljednja dva navedena podijeljena su svim osnovnim školama). Urađen je „Priručnik za rad s djecom s autizmom“.

U toku pohađanja nastave asistenti u nastavi se preporučuju kao tehnička pomoć u pogledu obezbjeđivanja pristupa obrazovanju i obrazovnom postignuću za djecu sa smetnjama u razvoju. U skladu sa IROP-om i rasporedom časova određuje se obim podrške koju asistent pruža. Rad koordinira nastavnik, a prate stručna služba i uprava škole. Asistent u nastavi može da se rasporedi za rad sa jednim ili više učenika na način da se usaglase IROP-i dece i rasporedi časova. Od asistenta se očekuje da pomaže u školi, učionici i nastavnom procesu: pisanje, računanje, rukovanje priborom, praktikovanje fizičkih vježbi, oblikovanje ponašanja, podsticanje samostalnosti, interakcije i sl. Vodi računa da svojim prisustvom i aktivnostima ne ometa dijete u druženju i socijalizaciji, ne preuzima posao nastavnika, stručne službe i sl. Savjet za kvalifikacije usvojio inicijativu za razvijanje stručne kvalifikacije Asistent u nastavi. U finalnoj je fazi izrada Standarda zanimanja i Standarda kvalifikacije.

VII O projektu Indeksom do inkluzivne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Crnoj Gori

Ministarstvo prosvjete u saradnji sa Save the children BiH sprovodi projekat „Indeksom do inkluzivne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Crnoj Gori”. Cilj Projekta je da se svoj deci, a posebno deci osetljivijih grupa, osiguraju razvojna i obrazovna postignuća u okviru stimulativne i prijateljske atmosfere.

Specifični ciljevi su:

- Ojačati institucije sistema za podršku školama kroz upoznavanje sa Indeksom inkluzivnosti koji treba da bude nosioc savjetodavne funkcije ovih ustanova usmjerne ka daljoj samostalnoj primjeni inkluzivne politike škole.
- Obezbijediti podršku resursnih centara i škola sa posebnim odjeljenjima za inkluzivnu praksu.
- Na bazi Indeksa inkluzivnosti redefinisati i restrukturisati indikatore praćenja i vrednovanja inkluzije, integrisati Indeks inkluzivnosti u obrazovno-vaspitni sistem.

Polazište je bilo da su posebne ustanove transformisane u resursne centre, koji su između ostalog postali i podrška inkluzivnom obrazovanju. Nadalje, deca koja imaju umjerene i teže smetnje se školuju u posebnim odjeljenjima pri sedam redovnih škola uz zajedničku nastavu pojedinih nastavnih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima. U pitanju su osnovne škole: JU OŠ “Olga Golović”, Nikšić; JU OŠ “Jugoslavija”, Bar; JU OŠ “Njegoš”, Kotor; JU OŠ “Ilija Kišić”, Herceg Novi; JU OŠ “Vuk Karadžić”, Berane; JU OŠ “Dušan Korać”, Bijelo Polje; JU OŠ “Boško Buha”, Pljevlja

Zbog toga smo se orijentisali da se stručni kadar dodatno ojača za primjenu i širenje Indeksa inkluzivnosti. Obučeno je 18 profesionalaca (nadzornici, savjetnici, stručni saradnici) institucija koje pružaju podršku procesu obrazovanja (po 3 iz Zavoda za školstvo i Centra za stručno obrazovanje i po jedan iz resursnih centara i škola s posebnim odjeljenjima). Formirani su trenerski timovi - predstavnici škole/resursnog centra/Zavoda za školstvo/Centra za stručno obrazovanje.

Sprovedene su replikacione obuke za Indeks inkluzivnosti za 225 učesnika na teme: Indeks inkluzivnosti, ključni pojmovi, dimenzije i indikatori. Učesnici iz škola su bili predstavnici uprave, stručne službe, defektolozi, aktiva razredne nastave, nastavnici nastavnih predmeta. U resursnim centrima su učestvovali predstavnici uprave, stručne službe i defektolozi. Stekli su vještine: formiranje koordinacionog tima, podizanje znanja i svijesti, prikupljanje informacija o školi; kako se sprovodi participativno istraživanje, određivanje prioriteta, izrada razvojnog plana, monitoring implementacije i promjena.

Nakon toga su u ovim ustanovama sprovedeni upitnici, urađena procjena potreba i koncipirani razvojni planovi. Kroz projekte koji su uslijedili sprovedene su obuke kadra, poboljšana opremljenost za rad sa decom sa smetnjama u razvoju i pristupačnost objekata.

Dragana, majka djevojčice Ivone: „Uključivanjem u ovaj projekat Ivona je dobila još jedno novo iskustvo. Učešće dece “otvara oči “odraslima kreatorima politike i prakse. Zahvaljujući ovom projektu i indeksu inkluzivnosti imamo gotovo rješenje za jednostavno uključivanje dece za iznošenje svojih mišljenja i ideja. Kako bi odgovorili njihovim potrebama na brži i lakši način“.

Usljedio je razvoj ideje o uspostavljanju ekspozitura resursnih centara. Geografska pozicioniranost resursnih centara i škola sa posebnim odjeljenjima (2 resursna centra u Podgorici, jedan u Kotoru, 7 osnovnih škola sa posebnim odjeljenjima na primorju i severu Crne Gore) omogućavaju podršku deci sa smetnjama i teškoćama u razvoju i deci koja imaju prepreke za uspješno školovanje uzrokovano socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama. U cilju organizovanja i sprovođenja podrške za inkluzivno obrazovanje urađena je podjela škola – ekspozitura resursnih centara.

JU Resursni centar 1. jun	JU Resursni centar Podgorica	JU Resursni centar Kotor
JU OŠ “Ilija Kišić” Herceg Novi	JU OŠ “Dušan Korać” Bijelo Polje	JU OŠ “Boško Buha” Pljevlja
JU OŠ “Vuk Karadžić” Berane	JU OŠ “Njegoš” Kotor	JU OŠ “Olga Golović” Nikšić
		JU OŠ “Jugoslavija” Bar

Resursni centar na nacionalnom nivou zadužen za određenu smetnju u razvoju. Nacionalni Resursni centar i dalje je orijentisan na tretmane, podršku inkluziji, obuke i sl. Ekspertski tim resursnog centra ima edukativnu, savjetodavnu i instruktivnu ulogu. Fokus prvih obilazaka su bili principi inkluzije, indeks inkluzivnosti, afirmativna i etiološki utemeljena terminologija završno sa predstavljanjem resursnog centra. Tom prilikom su predstavili misiju, viziju, funkciju, oblast rada resursnog centra. Uradili su prezentaciju smetnje koju pokriva resursni centar, ponudili ključne intervencije koje se primjenjuju u radu s konkretnom smetnjom i savjete u vezi sa prilagođavanjem prostora, nastavnog procesa. Profesionalci resursnih centara stavili su u punu funkciju nove uloge: podršku školama, praktične savjete i demonstriranje kako se radi sa učenicom, sprovođenje obuka i predavanja, rad sa detetom i dr.

Škole kao ekspoziture resursnog centra postaju kontakt tačka u zajednici. Orijentišu se na konsultacije, savjetovanje u vezi sa prilagođavanjem prostora, nastavnog procesa. Tim ekspozitura zadužen je da organizuje tematske konsultacije sa lokalnim i regionalnim školama: o smetnji, promociji resursnog centra i posredovanju između škola, roditelja i resursnog centra, izrada individualizovanog radnog materijala, prilagođavanje prostora i nastavnog procesa. Takođe, sprovodi radionice u školi (đeca, nastavnici, roditelji) na teme: inkluzivne vrijednosti i kultura, opis konkretne smetnje, individualizacija, izrada individualizovanog radnog materijala, prilagođavanje prostora i nastavnog procesa i sl.

Urađena je Check lista kao vodič za samoprocjenu, spoljnu evaluaciju jer ukazuje na:

- poštovanje pedagoških normativa o broju učenika u odjeljenju, stepen u kojoj je škola pristupačna, ima dodatne uslove, pomagala; edukaciji kadra, resurse koji su prepoznati i koji se koriste;
- da li je urađena podjela poslova: ko, kada, što radi: savjetodavno i konsultativno, ko je zadužen za promociju, ko za tematske radionice iz domena ekspoziture, i sl;
- da li je urađen plan i raspored za konsultacije, promocije, radionice na teme: opis smetnje, funkcija resursnog centra, individualizacija i izrada individualizovanog radnog materijala, prilagođavanje prostora i nastavnog procesa i sl;
- da li školski tim organizuje lokalne, regionalne promotivne, edukativne, savjetodavne, informativne aktivnosti na teme iz nadležnosti ekspoziture (broj događaja, učesnika - posebno roditelja, teme);
- da li se radi timski, dogovaraju i planiraju aktivnosti za đecu, rade i primjenjuju IROP-i i ITP-1, pripremaju individualizovani nastavni i radni materijal za rad u školi i kod kuće, prilagođavaju testovi i zadaci, organizuje vršnjačka podrška, dopunska nastava, vannastavne aktivnosti u kojima učestvuju sva đeca.

VIII Ključni pojmovi u primjeni indeksa inkluzivnosti

U indeksu inkluzivnosti navedeni su ključni pojmovi koji označavaju suštinu razmišljanja o inkluzivnom razvoju. U cilju praktične primjene Indeksa inkluzivnosti u školama pojašnjavanje ovih pojmova omogućava jasniji uvid u odrednice filozofije inkluzivnosti.

Inkluzija: je pozitivna promjena koja se odvija u stalnom procesu porasta učenja i učešća svih učenika. Inkluzija počinje priznavanjem razlika među učenicima, a ta raznolikost postaje resurs za podršku. Inkluzivna škola pruža podršku i podsticajna je za zaposlene, roditelje, članove zajednice.

Prepreke za učenje i učešće: Prepreke sa kojima se đeca suočavaju se mogu zapaziti u obrazovnoj politici i svakodnevnoj praksi: metodama rada, uslovima, stavovima, u lokalnoj zajednici, i dr.

Resursi podrške učenju i učešću: Resursi nisu samo novac, nego se mogu naći u učenicima, roditeljima/starateljima, zajednici, nastavnicima; promjeni školske kulture, politike i prakse. Za prevazilaženje prepreka neophodno je pokretanje svih postojećih resursa u školi i zajednici.

Podrška različitostima: To su sve aktivnosti koje povećavaju sposobnost škole da odgovori na različitosti među učenicima. To je dio cjelokupnog nastavnog procesa i uključeno je kompletno osoblje, učenici i lokalna zajednica.

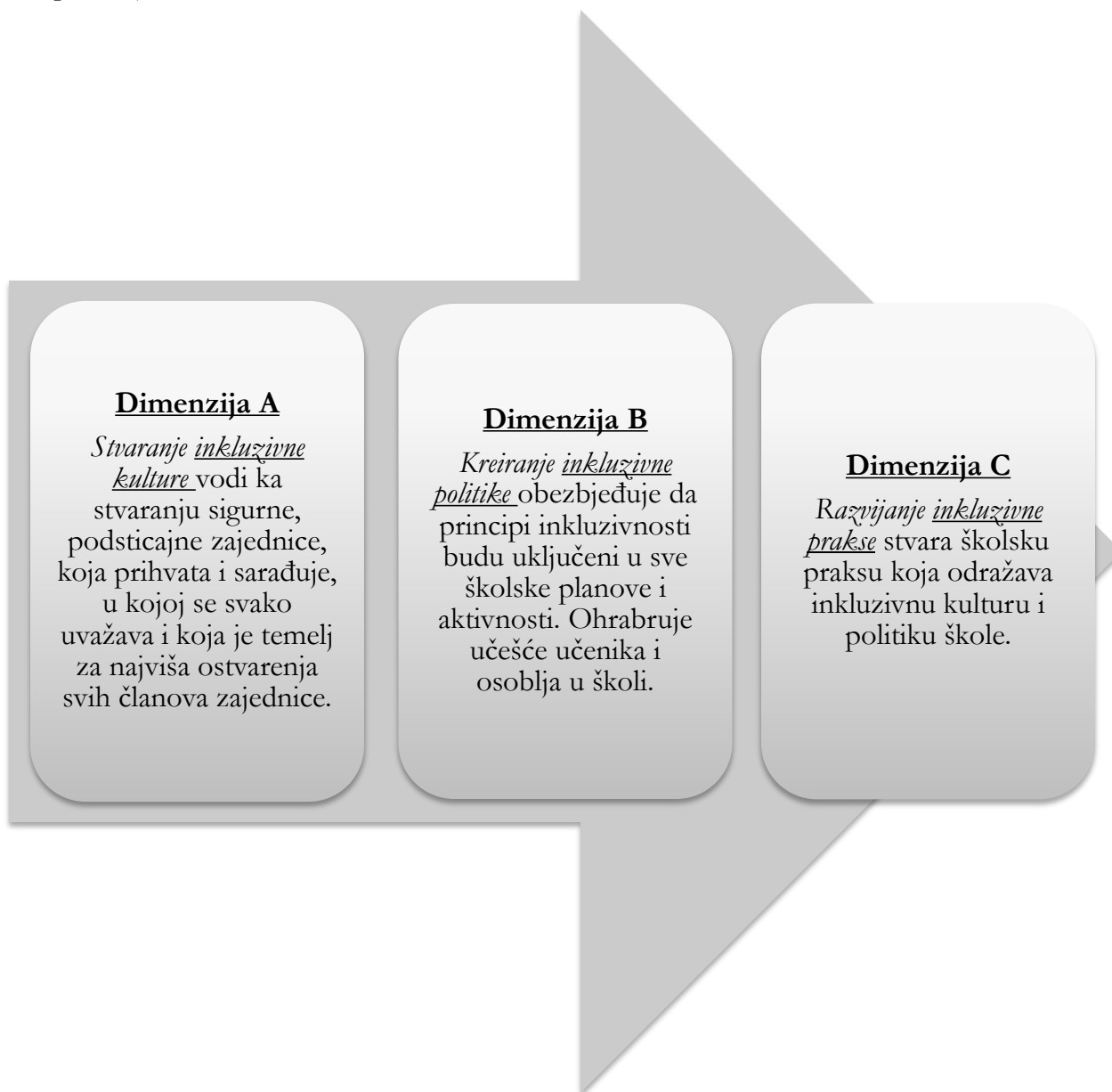
Socijalni model obrazovnih teškoća i ometenosti: Prepreke za učenje i učešće nijesu isključivo u detetu već proizilaze iz međusobnog odnosa učenika i okruženja: uslovi, ljudi, školska politika, socijalne, zdravstvene te institucije kulture i dr.

Diskriminacija: Netolerancija prema različitostima i zloupotreba moći stvara i podržava nejednakosti. Škole i zajednice trebaju biti svjesne postojanja različitih oblika diskriminacije.

Faze korištenje indeksa inkluzivnosti: Primjena indeksa inkluzivnosti prolazi kroz pet faza: 1) Početak rada s Indeksom; 2) Procjena postojećeg stanja u školi; 3) Kreiranje inkluzivnog školskog razvojnog plana; 4) Sprovođenje prioriteta i 5) Praćenje i procjena rada sa Indeksom.

IX Dimenzije Indeksa inkluzivnosti

Inkluzija i isključivanje izučavaju se preko tri međusobno povezane dimenzije unapređenja škole.

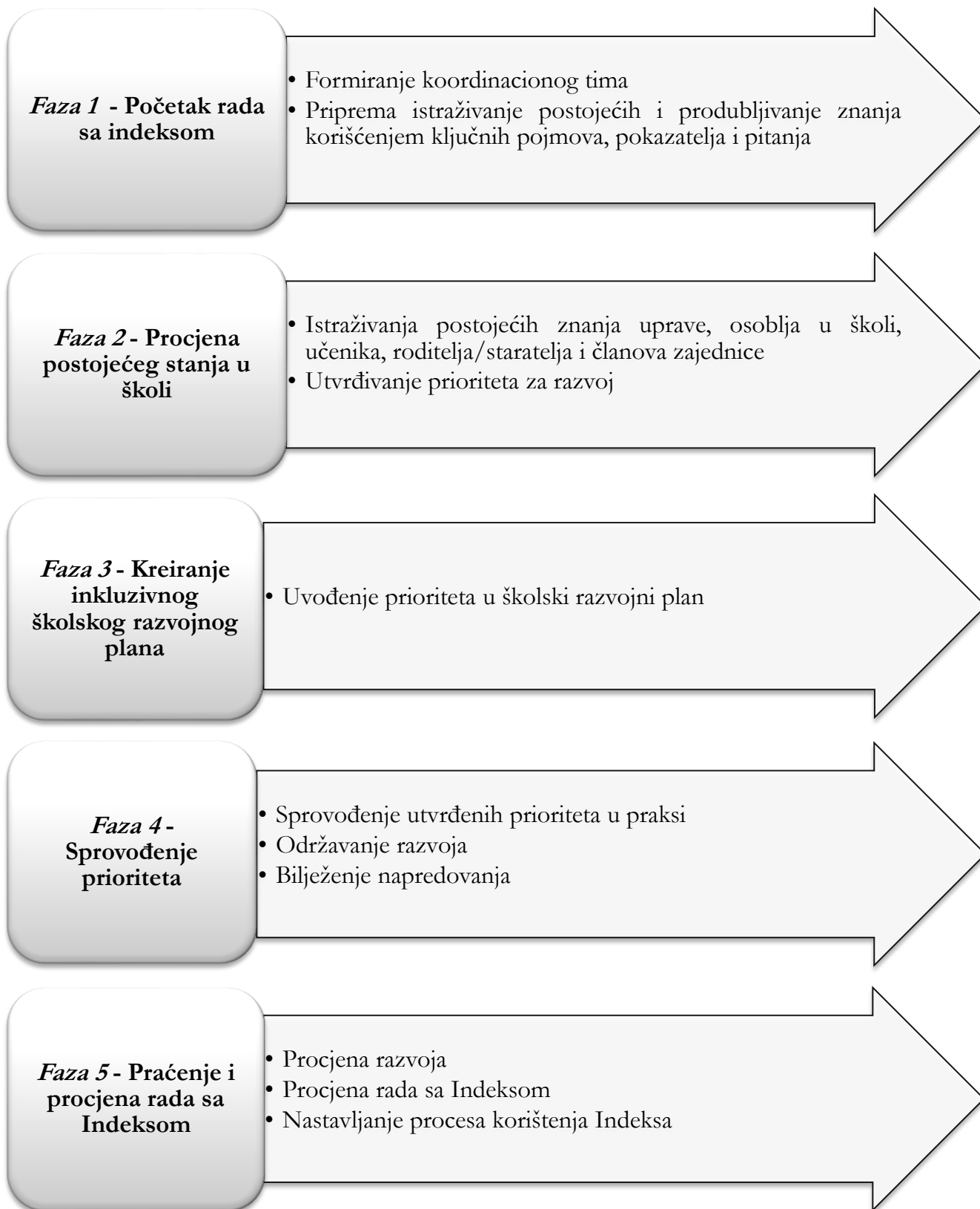
Unutar svake dimenzije definisane su po dvije oblasti koje ih dodatno određuju.

Inkluzivna kultura sadrži: *Izgradnju zajednice (Oblast A.1) i Uspostavljanje inkluzivnih vrijednosti (Oblast A.2).*

Inkluzivna politika sadrži: *Stvaranje škole za sve (Oblast B.1) i Organizovanje podrške različitostima (Oblast B.2).*

Inkluzivna kultura sadrži: *Organizovanje učenja (Oblast C.1) i Mobilizacija resursa (Oblast C.2).*

X Faze Indeksa inkluzivnosti

XI Indikatori/pokazatelji Indeksa inkluzivnosti

DIMENZIJA A - Stvaranje inkluzivne kulture

Oblast A.1 Izgradnja zajednice

Oblast A.2 Uspostavljanje inkluzivnih vrijednosti

Ova dimenzija vodi stvaranju sigurne, podsticajne zajednice, koja prihvata i saraduje, u kojoj se svako uvažava, i koja je temelj za najviša ostvarenja svih članova zajednice. Ona razvija zajedničke inkluzivne vrijednosti koje se prenose svim zaposlenima, učenicima, roditeljima/starateljima i članovima školske uprave. Principi i vrijednosti inkluzivne školske kulture, usmjeravaju odlučivanje o školskoj politici i o svakom trenutku prakse u učionicama, tako da školski razvoj postane kontinuiran proces.

INDIKATORI/POKAZATELJI

Oblast A.1 Izgradnja zajednice

1. | Svako oseća da je dobrodošao.
2. | Učenici pomažu jedni drugima.
3. | Školsko osoblje međusobno dobro saraduje.
4. | Školsko osoblje i učenici se ophode jedni prema drugima s poštovanjem.
5. | Postoji partnerski odnos kadra i roditelja/staratelja.
6. | Uprava i osoblje dobro saraduju.
7. | Lokalna zajednica je uključena u rad škole.

Oblast A.2 Uspostavljanje inkluzivnih vrijednosti

1. | Od svih učenika se očekuje mnogo.
2. | Uprava, osoblje, roditelji/staratelji i učenici dijele filozofiju inkluzije.
3. | Učenici se jednako uvažavaju.
4. | Uprava, osoblje i učenici se odnose jedni prema drugima kao prema ljudskim bićima i osobama sa bitnom ulogom.
5. | Školsko osoblje nastoji da ukloni prepreke za učenje i učešće u svim aspektima i područjima djelovanja škole.
6. | Škola se bori da smanji sve oblike diskriminacije.

DIMENZIJA B - Kreiranje inkluzivne politike

Oblast B.1 Razvijanje škole za sve

Oblast B.2 Organizovanje podrške različitostima

Ova dimenzija obezbeđuje da inkluzija prožima sve školske planove. Školska politika ohrabruje učešće učenika i osoblja u školi od trenutka njihovog dolaska u školu, dopire do svih učenika u lokalnoj zajednici i umanjuje pritiske koji vode isključivanju pojedinaca. Cjelokupna politika podrazumijeva strategije promjene. Podršku čine sve aktivnosti koje povećavaju sposobnost škole da odgovori na različitosti među učenicima. Svi oblici podrške razvijeni su prema inkluzivnim principima i objedinjeni u zajedničkom razvojnom okviru.

INDIKATORI/POKAZATELJI

Oblast B.1 Razvijanje škole za sve

1. | Zapošljavanje i unapređivanje kadra je pravično.
2. | Novom školskom osoblju se pomaže da se uklopi u školsku sredinu.
3. | Škola promovise učešće sve dece iz lokalne zajednice.
4. | Školska zgrada i prostor su uređeni da budu pristupačni za sve.
5. | Svim novim učenicima se pomaže da se uklope u školsku sredinu.
6. | Odjeljenje se organizuju tako da se uvažava sva deca.

Oblast B.2 Organizovanje podrške različitostima

1. | Svi oblici podrške su koordinisani.
2. | Usavršavanje pomaže kadru da odgovori na različitosti među učenicima.
3. | Politika inkluzije je politika škole.
4. | Radi se na smanjivanju prepreka za učenje i učešće svih učenika.
5. | Politika škole se ogleda u inkluzivnim školskim programima i procesu učenja koji vode podršci, razvoju, učešću.
6. | Smanjeno nasilno ponašanje i pritisci od disciplinskih isključivanja učenika.

INDIKATORI/POKAZATELJI

DIMENZIJA C - Razvoj inkluzivne prakse

Oblast C.1 Organizovanje nastave i učenja

Oblast C.2 Mobilizacija resursa

Ova dimenzija razvija školsku praksu koja odražava inkluzivnu kulturu i politiku škole. Časovi su osmišljeni imajući u vidu različitosti među učenicima. Učenici se podstiču da aktivno učestvuju u svim aspektima svog obrazovanja, koje se oslanja na njihovo znanje i iskustvo van škole. Osoblje u školi identifikuje materijalne resurse, resurse u sebi i svojim kolegama, učenicima, roditeljima/starateljima i u lokalnim zajednicama, koji mogu mobilisati i iskoristiti za podršku učenju i učešću.

INDIKATORI/POKAZATELJI

Oblast C.1 Organizovanje nastave i učenja

1. | Nastava planirana i primjenjuje se tako da podstiče učešće svih učenika.
2. | Časovi razvijaju razumijevanje različitosti.
3. | Učenici su aktivno uključeni u učenje, uče kroz zajednički rad.
4. | Atmosfera u učionici zasniva se na uzajamnom poštovanju.
5. | Ocjenjivanje doprinosi postignuću sve djece.
6. | Nastavnici planiraju, realizuju i procjenjuju nastavu kroz saradnju.
7. | Domaći zadaci doprinose učenju sve djece.
8. | Svi učenici učestvuju u vanškolskim aktivnostima.
9. | Asistenti doprinose inkluziji, a ne segregaciji učenika.

Oblast C.2 Mobilizacija resursa

1. | Različitosti među učenicima koriste se kao resurs za nastavu i učenje.
2. | Stručnost školskog osoblja se koristi u potpunosti.
3. | Školsko osoblje razvija resurse za podršku učenju i učešću.
4. | Resursi u zajednici su poznati i koriste se
5. | Školska sredstva su pravično raspoređena i podržavaju inkluziju.

XII Standardi za procjenu i vrednovanje rada škola

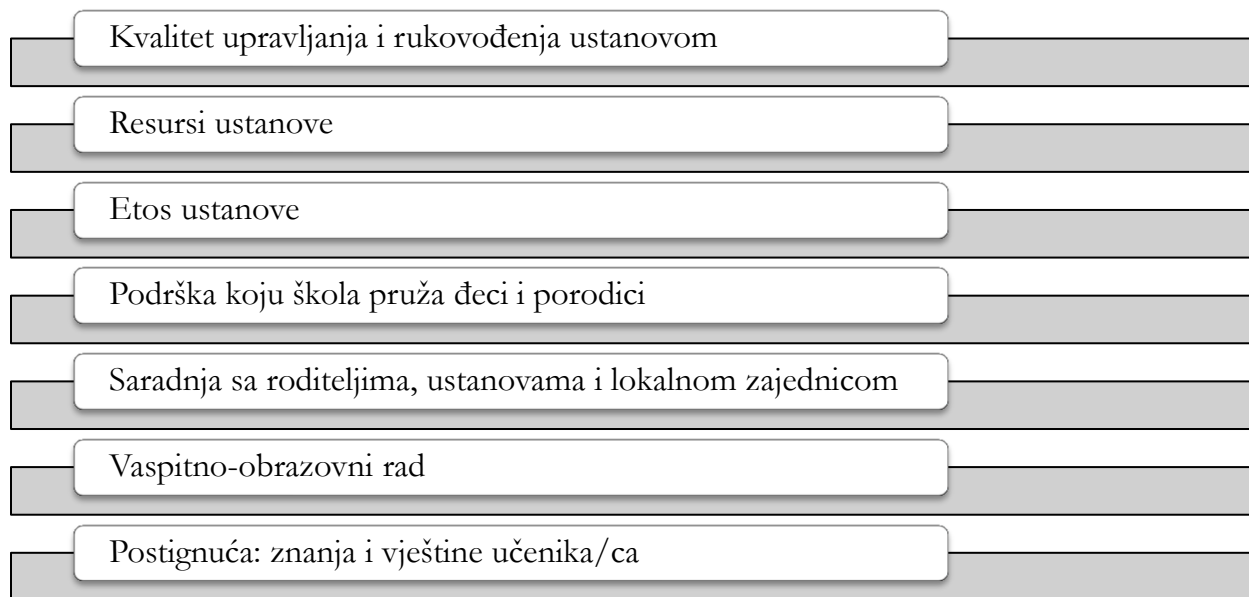
Zavod za školstvo je institucija nadležna za pitanja opšteg obrazovanja na svim nivoima do univerzitetskog. Bavi se unapređenjem vaspitno-obrazovnog procesa kroz nekoliko sektora: Sektor za istraživanja, razvoj i rad sa stručnim saradnicima; Sektor za kontrolu kvaliteta u obrazovanju; Centar za kontinuirani profesionalni razvoj i Centar za programiranje i razvoj.

Centar za stručno obrazovanje bavi se pitanjima iz oblasti stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih. Koordinira profesionalni razvoj nastavnika stručnih predmeta i praktične nastave u ovoj oblasti.

Za članove Odsjeka za praćenje kvaliteta nastave Zavoda za školstvo i savjetnike Centra za stručno obrazovanje organizovana je obuka za primjenu Indeksa inkluzivnosti. Upoznati su sa principima Indeksa inkluzivnosti, značajem njegove primjene. Osnaženi su za primjenu Indeksa kao dopunske alatke prilikom procjene i vrednovanje rada škola.

Indeks inkluzivnosti je korišćen prilikom izrade standarda za procjenu i vrednovanje rada škola. Naime, metodologija nadzora podrazumijeva praćenje kvaliteta rada obrazovne ustanove putem sedam ključnih oblasti. U ključnim oblastima se postavlja standard koji se dalje definiše indikatorima. Tih 7 ključnih oblasti su:

Oni su sada dio metodologije koja predstavlja operacionalizovani vodič za ujednačeno evidentiranje i vrednovanje ishoda. Indeks inkluzivnosti je svoje posebno mjesto našao u okviru ključne oblasti “Podrška učenicima”. Uvršteno je više indikatora koje se odnose na pružanje istih mogućnosti za pristup obrazovanju, razvoj inkluzivnih vrijednosti, podršku različitosti i sl.

Navodimo nekoliko ilustrativnih primjera iz Nacrta standarda za procjenu i vrednovanje rada škola prema verziji nakon pilotiranja metodologije nadzora. Predstavljamo niz indikatora iz pojedinih ključnih oblasti.

